

RISNJAK I MRZLA VODICA.

orskому kotaru glavni su ures šume, i to mrke šume crnogorice, a od gorskih je sklopova najzanimiviji Risnjak, sastavljen od mnogobrojnih briegova i vrhova. Nad sve te izbočio se Veliki Risnjak 1527 m (4824 stope) visoko, okružen svojim raznolikim trabantima

Sklop se uzvisuje sa tri stepenice, od kojih se prva uzdiže naglo i strmo, zarašla šumom smreke i jеле, u koju se svojim svjetlim lišćem umješala bukva, podavajući briegovima osobiti čar u jeseni, kada joj lišće zaplamčuje.

Druga se stepenica uzdiže nad prvu, bukva je tu mnogobrojnija, ukrašena uz okrajke bielim javorom (*Acer Pseudoplatanus*), i po kojim grmom tise. Treća je stepenica najstrmija, prepletena divljom goleti, na podnožju obrasla nizkom jelom, smrekom i bukvom, medju koju se uplela smričina (*Janiperus nana*) i orehovac (*Rhamnus Carniolica*), kao predteče alpinske cvjetane.

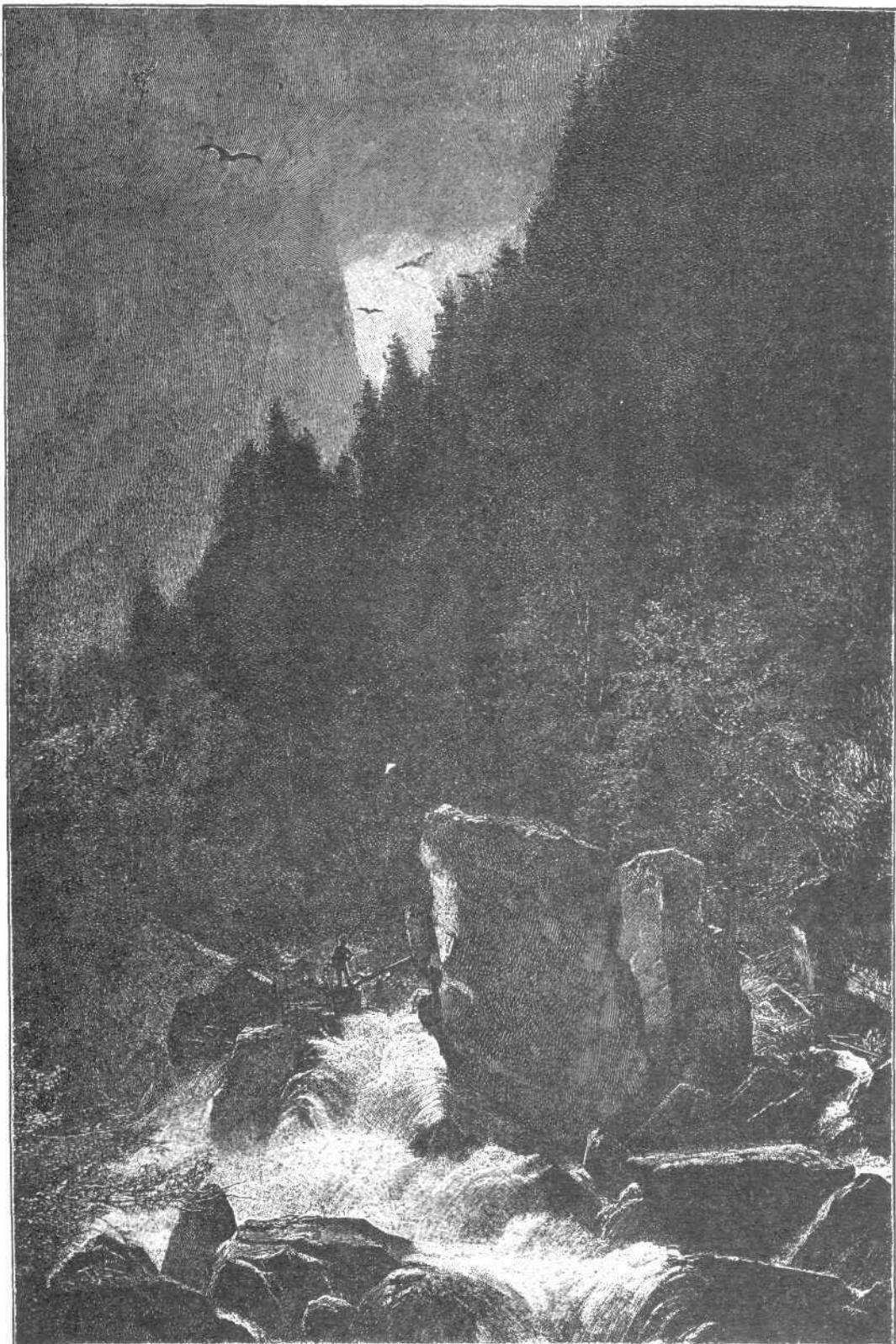
Boćine na Malomu Risnjaku, razsjeline i krševite provalije pokriva borić ili klekovina (*Pinus Mughus*) i smričina, dočim su vrhovi prama tjemenici sve pustiji i goliji, ali nigdje posve goli i bez bilja. Ova stepenica spada u alpinski pojaz, tu se razvila i alpinska cvjetana. Ima na njoj dubokih škrapa i ponikava vjekovitim sniegom, a u utrobi možda i špilja sa vjekovitim ledom.

Na podnožju prve stepenice ima pješčanika i werfenskih škriljeva, dočim V. Risnjak sastavljaju vapnenjaci, dolje sivi, prama vrhu jedriji i bieli. Okamina, i to jednu vrstu pužića, opazio je Vukotinović na podnožju Maloga Risnjaka.

Na Risnjaku ima divotnih šuma, pa razgledajmo takovu malo pobliže. Bukve, smreke i jele prave su stolaktice, a medju ovim divovima, koji prevališe već ovuda, morao sam gaziti po mladim bukvićima.

koji viek, raste mlado drveće.
da bi proju sijao i hodajući

U takvim šumama mnogi od starine izginuli dubovi, ne nadju prostora, da se na tlo obore, već stojeći prhnu i trunu, nu dok pogibaju, ukrasuju im njihova oriška

POD TISOVCE M.

trupla razni mahovi, povija ih crvotočina i krase nježni cvjetići cecelja kiseloga. Ima opet dubova, koji se na tlo oboriše, a iz njihova trupla niknuše mlada stabalca smreka i jela. Truplo je kadkad odavno sprhnulo, nu mladi mu porast označuje grob. Skrši li bura stablo, ostane panj, a padne li na nj sjeme, uzbuja mlado stabalce. Kadkada zagledaš na široku panju tri, četiri mlade smreke ili jele, koje svoje korjeniče sve dublje vrtaju, a dosegnuv zemlju, u nju se spuste.

Sve je u takovoj šumi veličajno; biljke, koje u dolinama porastu na koj decimetar visoko, tu su, jer teže za svjetlom, metar i više visoke. Nu malo je u toj mračnoj šumi biljaka živahnih boja, riedki su šarenici cvjetići, sve je jednolično, mrtvo i nekako žalobno. Ako je na prisojnoj pećini porasao koji cvjetak, rado se oko na njemu pase, po gotovo pak, ako je u mrkoj šumi crvene ili modre boje. Isti leptiri i kukci, koji ovuda lete i šikaju, tamnih su boja. Velika vlaga prija osobito bilinama, koje ne cvatu, prija tajno-cvjetkama, pa zato i jest mahovina debela kao blazina, izprepletena raznim lišajima. Lišće od jelenjaka (*Scolopendrium vulgare*) ovdje je na metar dugo, a druge papradi tako bujne, kao malo gdje u domovini. Tlo je i na decimetar debelo iglicama posuto, te ti se pričinja, kako ti se pod nogama trese, da propadaš.

Grobna tišina podaje ovakovoj šumi osobit značaj. Tisuće i tisuće mrkih stabala, koja stvaraju gluhu ovu šumu, čudno djeluju na tvoju dušu. Tko ljubi samoču, tko voli mir: neka ga potraži u šumi crnogorice, koju je naš narod sgodno ozvao čamovinom. U istinu je u crnogorici nešto čudna, jer uz javor ili bukvić, kao starac uz mladića, izgleda drevna, pak i jest uz papradi, najstarije bilje sveta.

I životinje su u takovoj šumi riedke, i njima kao da ona samoča ne prija. Kadkad zabludi u njezinu dubljinu medjed, lisica, divlja mačka, vuk ili srna, da ju za kratko vrieme ostavi. Nekoć bijaše u tim šumama i risova, od kojih i Risnjaku ime.

Da bijaše na Risnjaku risova, potvrđio je i lugar Filip Osbold iz Vršca kod Crnoga luga, koji je godine 1854. na iztočnom podnožju Risnjaka ulovio risa na željeza i krvno mu odnio šumarskom uredu u Čabru. Prije 20 i više godina, ubio je risa na Risnjaku Mate Wolf iz Okruga. U Lazcu i Šegini, prijavljahu mi godine 1885., da ga u zabitnim šumama čuju i sada, kako se dere. Godine 1865. zaglavilo je za mjesec dana pod ovim vrhom 17 mula i više konja i svakom bijaše razkrenut vrat i krv izsisan.

Samo ona mjesta, koja su u takvim šumama zračnija i svjetlijia, napućuju neke ptice, kao sokolovi, sove, tetrebi, jarebice, krivokljunac, u visini alpinska kokoška i orao. Nu samo je jedna ptica, koja se u šumi oglasuje, kao da bolno jeca; gorska je to sjenica (*Parus cristatus*)

Najživahnija je takova šuma u prigorju, gdje pogruše milo pjevaju, gdje kos zvonko fućka, tarući si kljun o grančicu; gdje se je nastanila strnadka, gorska zeba, juričica sa palčićem, a ne manjkaju golubovi, djetelji, žune i drozdovi. Tu traje poj do u večer, kada ptice padaju na počinak i samo se kadkad koja oglasi kao snena.

Sad nastaje život noći, onaj čudnovati život naših planinskih šuma. Ako si kada u takovoj šumi probdio, te noći ne ćeš nikada zaboraviti, po gotovo, ako ju je bliedi mjesec razsvjetlio. Grobna zavlada tišina, ne čuješ ino, do pucketanja iskara, koje se u zraku razprštaju, i badava prisluškuješ na sve strane, te bi mislio, priroda je tu zamrla. No dodje vrieme, kada zahuška sovorina čas ovdje, čas ondje;oganj, kraj kojega sjediš, oblieču noćni mrki lepiri i kukci, te šumski netopiri. Zašušti, a ti se preneš i prisluškuješ, kad zašušti jače, pucaju grane, krši se prasce: valjda se probija divlja mačka, ili hrli na proplanak vita srna. Razabereš i tužan glasak koje ptice, jer ju zaskočila kuna ili druga koja zvier. Od dvoživaca tromo se giblje krastača, a i gadna je ridjovka izšla na plien.

Takove su šume na Risnjaku, takav u njima život, ako i nisu veličanstvene kao tropičke prašume, nu tko ima oči da gleda, a uši da sluša, tomu su i takove šume svjet tajanstven, svjet čudan i osobit.

POGLED NA VELIKI RISNJAK.

Kad si minuo željezničku postaju Skrad i projurio najduljim tunelom Kupjakom, ukaže ti se veličanstven brieg, izbočiv blide pećine svoje. Putnici, iztaknuv zviedljivo glave, pitaju jedan drugoga, kakav je to brieg, dok ih provodić ne upozori, da je to najviši brieg hrvatske Sviće, da je to Veliki Risnjak, zavičaj bjelolista i opjevane alpinske ruže.

U planini samoj tvori Risnjak ogromni sklop od sedam briegova, od kojih niže puk zove »Mali Risnjak.« Strahotu Risnjaka težko mi je tačno orisati, nu reći ču, da ni kras u Primorju nije na me djelovao tako, kao razsjeline i razpukline na tom briegu. Svrneš li mu po glavici i bočinama, pećine su mu mjestimice tako izprebacane, tako prošupljene, kao da su najoštrije kiseline na nj vjekove djelovale. Pojedini se slojevi nadigoše, izprebacani i izpremješani bez svakoga reda. Grebeni puni su bridova i oštrica, kao da bi poredao noževe. U uvale i provalije, sunce nikada ne dopire, dočim voda kroz šupljine propada, kao kroz sito ili rešeto.

Na Veliki Risnjak uzpeo sam se tri puta, 5. kolovoza g. 1879 sa nekojim članovima hrvatskoga planinskoga družtva, 11. istoga mjeseca sa profesorom Adolfom Stošićem, iz Trsta i 30. srpnja 1885 sa profesorom P.

Povrativ se 9. kolovoza iz Mrkoplja, gdje sam u Mrzloj dragi izpitao špilju ledenicu, svratih se u Lokve, kamo je isti dan uslijed dogovora, prispio prof. Stošić. Čim se pozdravismo i izrukovasmo, počesmo i razpravlji; svaki je pokazivao, što je sabrao, jedan se s drugim natjecao, kako da se iztakne što ljepšim, što riedjim bilinama. Ovako razgovarajući, navrnušmo razgovor o našem zajedničkom putovanju, koje potraja 22 dana, a ponajprije razpredosmo razgovor o Risnjaku radi kojega je Stošić naročito došao ovamo. Iztaknuv mu u kratko potežkoće lazne, reče mi: »Nu ipak nije kao Biokovo i sv. Jure u Dalmaciji, gdje sam mnogo pretrpio.«

— Da, da, Biokovo grozna je planina, težko smo se uzpeli, nu prvi sam put uživao izgled, kao malo gdje. Svu Dalmaciju gledate pod sobom kao na plastičkom zemljovidu, a dalekozorom opazimo i brieg Gargano na italskoj obali. Na izzoru gledasmo lanac vrhova, a prama jugu veličajni Durmitor.. Neopisivo je to, dragi prijatelju, pak sam tako uz riedke prirodnine zaboravio na svaku tegobu i muku.

Drugi dan u jutro, prizvasmo našu snažnu gospodaricu, da ju umolimo, što da nam za put spremi, a osim toga valjalo priskrbiti i kola do Crnoga luga, odkuda se na Risnjak ulazi najpovoljnije. Oko podne posjetismo šumarskoga mjernika g. Pfistera, da razgledamo njegove prirodopisne sbirke. U ornitolоžkoj sbirci nadjosmo nekoliko riedkih ptica iz Gorskoga kotara. Tu je zidarac ili zidarica (*Tichodroma muraria*), tropriستi djeteo (*Apternus trydactilis*), *Turdus torquatus*, ubijen na Čednu kod Lokava, *Strix paserina* iz Smrekovca, *Anas acuta* (Spitzente), ubijena na Kupi kod Broda i tetreb (*Tetrao arogallus*), kojih ima na Risnjaku, Snježniku, Drgomlju, u Petehovcu kod Mrkoplja, i druguda po Gorskom kotaru. Mužjaka zovu »divlji peteh,« ženku »divlja kokos.«

Bogata bijaše sbirka entomoložka u kojoj bijahu kornjaši samo iz Gorskoga kotara, te od riedkih i zanimivih spominjemo: *Carabus Croaticus*, *C. Dalmaticus*, *C. convexus*, *C. nodulosus*, *Proceros gigas*, *Osmoderna eremita*. *Gronimus variabilis*, *Bostrychus lineatus*, *Rosalia alpina*, *Morimus tristis*. Osim toga vidjesmo i biljnik sa bilinama iz Gorskoga kotara. Časovi, koje sprovedosmo u krugu g. P., bijahu preugodni, a prijatelju Stošiću bili bi i ugodniji, da je našao sbirku mekušaca.

Posije podne točno u 3 sata, stajahu kola pred našom gostonom. Obskrbiv se svim potrebnim, ponesosmo u srcima nadu, da ćemo se u Lokve po dovršenu putu sretno povratiti. Doviknuše nam sretno i sbogom, a naš Tomo potjerao svoje konjiće. Minuv lokvarsку parnu pilu, naletismo u Srednjijarak, gdje je počela kiša rominjati. Prošav Mrzлом vodicom, zakrenusmo put Zeline i dokoturasmo se u tri i po u Bielu vodicu, te navratismo šumaru H., koji nas ljubezno primi.

Biela vodica leži niže Crnoga luga, a ime joj od jednoga vrela, u kojem je voda mliečno-biela. Ima i potočić Biela vodica, što ponire za šumarskom kućom. Malo niže zagledah ogradu zapuštene pile, na lievo zapušten i izsušen ribnjak. Preostala sjenica, razne brvi i mostići, sjećaju te na nekadanju mu ljepotu, ali ti i zorno predočuju, kako je na ovome svetu sve prolazno.

Da zidine zapuštenih sgrada umiju govoriti, čudnu bi ti priču pričale, čudnu velju, ali žalostnu i istinitu. U tom ribnjaku, kojeg je proticao gorski potočić ledenice-vode, praćkahu se za onda oslastne pastrve, plovijahu po njemu čamci sa krasoticama; tu se pjevalo i veselilo, a možda i — ljubilo, nadajući se u ljubavi sretnu i blaženu životu. A danas, a sada? taj je ribnjak presušio, kao što presuši suza mukotrpnika; mjesto pastrva legu se tu žabe, kunjču crnoglavci, i pjesan, koja odjekivaše sa planina, umuknu. Mjesto čamca plove barom trošne daske, a voda, što sa kamenja kaplje, kao da oplakuje sudbinu svoga gospodara.

Vjetar zadunu, vitke se smreke i jеле uznjihale, a ja, prošav rukom preko čela, podjoh do svojega družtva. Lugar Pero uzeo dvocjevku, a prijatelj Š. jednocjevku, da budemo sigurniji proti medjedu i tako oboružani i snabdjeveni, krenusmo prama Lieski, do kuda nas pratio i šumar.

Krasan je to alpinski šumski kraj! Bujne livade otegnuše se medju crnogoricom Mašiničaka, Špičunjka, Maloga i Velikoga Bukovca, Janjčarskim vrćicima, Debelim vrhom i Travnikom. Tu je i jedna stara i zapuštena koliba, a nedaleko visoka lieska od koje i mjestu ime.

Liepo utrtim putem išli smo do podnožja brijeva, nu čim dalje, tim postajaše put poredniji, jer ga izrovaše česte bujice. Naprije idjaše Š. sa lugarom i nosiocem, dočim sam ja, sabirući sa Stošićem mukušce, zaostajao. Lugar bi nas frulicom dozivao da ne zadjemo. Za sat i po tizpesmo se na tjemenicu Markova brloga, stojasmo medju orijaškim smrekama i bukvama, a na mjestu, što ga zovu »s doljni podi.« Odpočinuv malo, jer nas je jedan strmac umorio, krenusmo dalje. Sad sam išao prvi i za malo tako odmaknuo, da od pratnje nisam nikoga vidio. Na jednom stanem, kao da sam se okamenio, smrtni me je strah popao, ledeni znoj oblio. Pred sobom na uzkoj stazici, kuda sam lagano koracati mogao, opazih više starih i posve svjež medjedov trag. Stadoh dozivati, ali mi se nitko do odjeka ne odazva, pobojah se, da sam i zabludio, uplaših se, da će me mjesto lugarove trubljice, medo svojim mrmljajućim glasom pozdraviti. Na lievo ne mogu, jer je silan ponor, na desno ne mogu radi velike strmine; počeо sam se vraćati. Došav do profesora Stošića prva mu bijaše, da me pita, zašto sam tako probliedio. Lugar Pero razgledao je trag, te nas uvjeravao, da je od velikoga medjeda, koji je prije po sata najdulje ovuda prošao, što mu odavahu i drugi znaci.

U 7 i $\frac{3}{4}$ stajasmo na tjemenici drugoga briega, koji zovu »s gornji podi,« odkuda nam se prvi put otvorio vidik na crnolužku okolicu i podnožne brijeve. Na lievo od staze, izbočio se kamen poput klupe, gdje odpočinusmo i malo se okripismo. Tu sam počivao i prvi put te pio iz čuture snieg, jer voda iz kapnice u Smrekovcu ne bijaše čista. U ovoj visini običnija je bukva, nu krošnja joj prama vrhu sve to više kržlja, ona postaje sve to niža, dok na Malom Risnjaku bude patuljasta.

Za četvrt sata ukazu nam se bliede stiene Risnjaka, do kojih se do sada nije nitko uzpeo, jer je pod njima nedohod i mnogo je šupljinu pokrivala česmika ili planinska borovica (*Juniperus nana*), koju zovu u Gorskom kotaru »smričina.«

— Petre! jesmo li skoro kod kolibe, upitah lugara, jer se je prvi mračak spustio bio.

— Sad na čemo doći, gospodine, i sbilja zakrenusmo u šumu Smrekovac, a u 8 i $\frac{1}{4}$ na večer bijasmo u šumarskoj kućici. Udobno je to skrovište u ovoj visini i gluhoj šumi; s prieda je kuhinja, do nje soba s dva kreveta, stol sa dvie klupe, na svodu svjetiljka. Druga je soba na tavanu. Dok smo stvari odlagali, naloži Petar i drva

i za nekoliko časaka plamlio je organj na čistini pred kolibom. Trebalo je topline u dvojaku svrhu, prvo, da si večeru pripravimo, a drugo, da se grijemo, jer je zahladilo bilo.

G. Š. izvadi iz torbe komad janjetine i upita Petra bi li znao prirediti paprikaš. Ovo pitanje kao da ga iznenadilo, te odgovrnu: »Kako ne bih znao, ta svaki lugar i šumar, treba da je i kuhar.« Dok je Pero rezao meso, izvukosmo izpod kreveta tanjure, kotlić za palentu, soli, luka — crljenca, komad slanine, a u stolnici nadjosmo vilice i noževe. Pribrav sve za stol, izadjosmo i posjedasmo oko lomače, da se ogrijemo. Pero je u kotliću mišao janjetinu, dočim je Š. bielio krumpir.

Kao što bijaše zanimiva ova večer, tako i ona, kad su ovdje sjedili planinari, kojima sam tek oko devet sati u večer došao iz Crnoga luga. Iz daleka razabrasmo žamor i lomaču praskajućega kladja.

Od planinara bijahu tada tu gg.: dr. Šloser i Vukotinović, ravnatelj Torbar i prof. Dvorak, zatim Šloser ml., preparateur Wormastini, župnik crnoluzki Stričić, mjernik Fink i još dva gosta. Od družine bilo ih poviše. Poslije 10. ure izašao mjesec, posrebreniv mrku planinu i biele stiene Maloga Risnjaka.

Večera bijaše onda slastna, jer bijaše svega kao na splavku, nu sada ne bijaše tako. Sluteći na zlo, više sam puta Š—a umolio, neka pripazi, da se paprikaš ne osmudi, jer bijasmo jako gladni. U kotliću je cvrčalo i pištalo, da su nam zazubice rasle, a u to dodje glas, da ćemo naskoro k večeri. Svakomu svoj tanjur, žlicu i vilicu, svakomu komad kruha i času vina, pak čekaj na sladku večeru. Na jednom se otvore vrata i Pero udje sa pušećom se zdjelom. Ponudih najprije profesoru Stošiću, koji pošteno nagrabi, okusi, ali me odmah pogleda čudnim okom. Zagrabim i ja, ali jao! — paprikaš nam se prižgao. Ne preosta drugo, već da krumpiru koji okrajak odrežemo i kruh u gusti sok umačemo, ali sve to ne bijaše dovoljno, da glad utažimo. Moradosmo gladni u krevet, a glađu se pridruži i druga nevolja.

Sjedeći još oko vatre, nebo se naoblaci, i malo zatim poče bljeskati. Podjosmo u kolibicu, misleći, da će nam dažd laznu osujetiti. Ne potraja dugo i već smo zaspali bili. Probudim se oko dva sata, nu kiša lievala kao iz kabla, bljeskalo i grmilo, da me u duši zeblo, a mi u kolibi kao u liesu ili grobnici na dometu ognjenoj strieli. Ustanem u 3, u 4 sata, nu kiša neprestano lievala i tako nam se ne izpuni ona topla želja, da sa Risnjaka porod sunca gledamo. U pet i po ustadosmo te se obukosmo. Najviše natezanja bijaše sa obućom, koja se mokra kod ognjišta skvrčila i jedva ju navukosmo na noge. Kako je kiša stala, naloži lugar vatru i u 5 sati stajasmo pred kolibicom. Toplomjer mi pokazivao 8° C, bijaše tako hladno, da smo se oko vatre stisnuli, no organj kao da nam prkosio, gusti dim tjerao nas je s jedne strane na drugu, s kraja na kraj.

Na drvenu ražnjiću izpekosmo nešto janjetine, nu ta bijaše žilava i tako ostadosmo na po gladni. Dok smo snuždeni sjedili, naskoči bura, poče oblake lomiti, tu i тамо prodre nebeska modrina, nada boljemu vremenu, i naskoro se zrak očistio. Oko 6 sati krenusmo na put, oprostiv se sa dragom kolibicom, prepustismo ju brizi našega nosioca. Kad smo iz Smrekovca izašli, ukazu nam se goleme stiene Maloga Risnjaka, pozlaćene jutarnjim suncem. Sve bijaše tiho, sve mirno i u duboku snu. Oku nam ugadjao zlatozuti opuh (*Telekia speciosa*), mirisava planinska metvica (*Calamintha grandiflora*), bledo-žuta krežubica (*Cirsium Erisithales*) i ljubičasto-crveni *Epilobium angustifolium* uz trobojnu ranjiku (*Anthyllis tricolor*) i žuto gospino zelje (*Hypericum quadrangulum*).

Za četvrt sata prisjesmo na jednu čistinu, odkud se valjalo šumom uzpeti na prvi brieg Maloga Risnjaka. Put je dosta mučan, jer ti valja poći preko oborenih stabala ili ih obaći. Izašav, počinusmo na maloj jednoj livadi, odkudu krenusmo zapadno prama drugoj glavici. Bukva postajaše sve to niža, jela i smreka sve to riedja, jer smo se već prilično visoko uzpeli bili.

U SMREKOVCU POD VELIKIM RISNJAKOM.

Na kraju briega nesta šume, i mi stupismo u pojas alpinskoga drveća; okruži nas klekovina, planinska borovica i orehovac, i pozdrave prve alpinke žarkih boja. Idući vodici naprijeđ, izgubismo put, nu traži simo, traži tamo, namjerismo se na utrtu stazicu medju klekovinom i pognuv se sad naprijeđ, sad natrag i uhvativ se rukom čas za klekovinu, čas za pećinu, izadjosmo: pred nama se zabieli u svem veličju svojem Mali Risnjak.

Utrudio sam se, noge mi bijahu lomne, a kad sam stao, od prijašnjeg mi napora drhtalo telo Nu kad me okruži klekovina i kad zagledali ono divno alpinsko cvieće, zaboravio sam na svaki trud i muku. 5. kolovoz godine 1878 ostat će mi nezaboravnim danom, jer sam tada prvi put stupio u pojas klekovine. Već na podnožju Maloga Risnjaka pozdravila me kraljica alpinske flore, opjevana gorska ruža (*Rhododendron hirsutum*, *Alpenröschen*), dočim pod klekovinom zagledasmo prvi kao nebo modri alpinski zvezdani (*Aster alpinus*), poslije ugledni žabnjak *Ranunculus palastratus* sa velikim i kao mlieko bielim cvjetom. Na stienama milo su titrale nježne gušavice (*Silene pusilla* i *S. saxifraga*), tu mi svojim tamno-modrim zvončićima dobrodošlicu nazvanjala *Campanula pusilla*, uz koju druguje u bielu ruhu *Bellidium Michelii*. A one kao zlato žute runjike (*Hieracium villosum*, *Illyricum flexuosum*), koje se zavise u pusteno ruho, tko da ih ne bi brao, tko se pred njima ne bi zaustavio?!

Saviješ li to cvieće u kitu, pa joj pridaš miloduhe alpinske karanfile, koje na okolo zarubiš zvezdolikim bjelolistom, imaš riedku kitu, koja ti nasladjuje oko, razblažuje dušu, koja će te i suha sjećati onoga dana, kad si boravio na Risnjaku, kojemu je božica Flora grudi toli divno zakitila. Ne možemo da izbrojimo sve ono krasno cvieće, što u tri puta ubrasmo, već ćemo se samo tu i tamo zaustaviti kod onoga, što bijaše duši našoj najmilije.*)

Pred Malim Risnjakom ima livada zarašla sa gustom alpinskom travom, ali i otrovnom čemerkom (*Veratrum Lobelianum*) na koju kao baršun crni lepir *Erebia Tyndarus* nije sjedao, ali je zato sladko srkao iz medovnika drugih neotrovnih bilina. Izvalismo se u debelu travu, da odpočinemo; bijaše 8 sati, i toplojer mi pokazivao 8° C. Počivajući tu, najzgodnije ti, da razmatraš Mali Risnjak. Gledaš li ga iz Smrekovca, prikazuje ti se kao ogromna odsječena piramida, obrasla skoro do tjemenice smrekom i bukvom. Nad šumu iztakoše se one oštре bliede stiene, koje putnika iz daleka tako obmamljuju, da bi mislio, vječni ga snieg pokriva, i ova se značajna bjelina i po drugim vrhovima (Bitoraj, Biele stiene, Snježnik) još i više iztiče, kad ju s druge strane zarubljuje mrka klekovina i smričina.

Mali Risnjak najviše se osovio sa strane iztočne i tu izbočio kukovima od kojih se ogromne pećine pružaju prama Velikomu Risnjaku u prilici srpa. Kad M. Risnjak gledaš izvana, mislio bi, da je to masivan vrh, nu koliko se čudiš, kad vidiš, da je u nutrinji svojoj šupalj, da nalikuje ugaslu vulkanu.

Stiene, na koje mi sa livade palo oko, osovne su, kao da bi ih odsjekao, a slojevi, na kojima se jasno vidi, kako se izlučivaju, teku vodoravno, kao da bi naslagao ogromne knjižurine. Ove stiene bijahu još zanimivije, nu mnogo se je kamenja odvalilo, koje im leži na podnožju. Ima tu balvana poput brežuljaka, ima ih tako izprebacanih, da preko njih nisam mogao proći. Kao što u Gorskom kotaru nema nigdje mjesto gola i pusta, bez svakoga bilinskoga života, tako i oko mrtvih ovih stiena buje i cvatu razne biline. Medju razpuklinama, koje su i samo koji centimetar široke, ima toliko zemlje, da tu cvati Kerner'saxatilis, sićušni *Ranunculus gracilis* i nježne papradi *Cystopteris alpina* i *montana*.

*) Alpinsku floru Risnjaka opisam u razpravi „Vegetacija Gorskoga kotara.“ (Rad jugosl. akademije Zagreb, 1896., knjiga 126, str. 66—82.)

Oko stiena ima ciela sbirka bilina, a medju njima naprstak žuti (*Aconitum Lycocotonum*), *Trolius europaeus*, pakujac (*Aquilegia nigricans*), *Geranium palustre*, ugledni lier *Lilium Martagon*, puzava *Atragene alpina*, miloduha *Calamintha grandiflora* i primorski *Anthericum ramosum*, ali su tu i naši stari znanci: jagoda, *Cylamen*, voluje oko (ivančica) i obljudljena skrižalina ili klobucić.

Nisam nikada video ljepši i umjetniji sag, nego li je ovaj, koji je priroda satkala sama. Cvjet naprstka žut je poput limuna, u *Troliusa* kao zlato, u pakujca crno-ljubičast, u geranija crveno-ružičast, *Anthericuma biel*, u košutjega uha žut poput žumanjka. Pridaj k tomu srebrnasto lišće *Achillee* i svjetlo zeleno lišće *Cirsija*, tad imać skalu boja na kojima oko uživa i takove se boje samo vide po alpinskim briegovima. Na podnožju Maloga Risnjaka iznenadit će putnika i osobita bukova šuma.

Bukva nije oso na, ravna i gladka debla, već se ovo u dnu pomalo svija, povali i napokon po zemlji puza, primajući oblik kosodrvine. Iz tako povaljena debla izbijaju svrži razne debljine i uviek njih poviše. Ima na livadi pred Malim Risnjakom bukava, koje se uzdižu samo 2–4 m visoko, a jedna je osobito zanimiva. Iz povaljena debla izbija 18 stabala, najveće 5 m visoko; najdeblja stabla imaju u objamu 0·70 m, najtanje 0·14 m.

Od livade na kojoj počivam, proteglo se pod tjemenicu Velikoga Risnjaka alpinskom travom zaraslo sedlo, s obih strana zarubljeno stienama. Tu je botaničaru njegova bašća, tu je njegov Eldorado, ali i svakomu, kojega zanima ljepota prirode.

Već na Malom Risnjaku pasle su nam se oči na zvončiki *Campanula rotundifolia*, nu prekrasna nam se alpinska flora tek onda svom dražešću prikazala, kad se sedlom počesmo uzpinjati. Ne mogoh odoljeti srcu, da ne uberem nekoliko busića bjelolistu (*Edehweiss*), kojim si okitimo šešire, da se na povratku znade, gdje smo bili i što vidjeli. Čim smo se više uzpinjali, tim mi je srđe više titralo, jer takova bilja nisam još nikada vido.

Košutje uho (*Gentiana lutea*), ozvano tako po obliku lista, krasan je ures onih bledih stiena. Korjen mu je na dva tri palca debeo, žut i radi gorkoga soka izkapaju ga, suše, i sa rakijom piju.

Najbujnije se razrasla klekovina i alpinska borovica, koje puzajućim granama i grančicama pokrivaju pećine, ali i golet te strahotu Risnjakovu.

Uzvez se prilično visoko, pozdravi nas kraljica alpinske flore, gorska ruža (*Rhododendron hirsutum*; *Alpenroschen*), od koje smo takodjer svržicu u zapučak zataknuli. Kad smo došli sedlu na kraj, skrenem na desno, gdje me pećine i stiene zaustavio pod kojima se uvalila duboka ponikva. Nisam znao, kud je Pero sa S-om prošao, a meni se pričinjalo, da sam za prvoga uzlaza išao ovuda. Na dugotrajno dozivanje, začujem trubljuču, skrenem na lievo, a do toga je umoran došao i prof. Stošić. I ovom sam se prilikom osvjedočio, da kod planinskih laznja ne umara čovjeka toliko uzpinjanje, koliko promjena zraka.

Sad skrenusmo napred, nu kamo? U nedohod takovih pećina, koje je Stošić nazvao vrazima; ovo je na Risnjaku najstrašniji, najvratolomniji i najpogibeljniji put. Sa jednoga grma klekovine stupasmo na drugi. Prošav gušticom klekovine, zaustavih se na prostoru, koji bijaše debelom mahovinom zarasao, a ova na gusto pokrivena sa plućnikom (*Cetraria islandica*; *isländische Moosflechte*), kojeg smo našli i na Velikoj Viševici kod Fužine i na Suhom vrhu u Primorju, na Velebitu i druguda.

Probiv se klekovinom, zagleda mo glavicu Velikoga Risnjaka, koja bijaše od nas nekoliko stotina metara daleko. Digao se jak vjetar, koji nam koracanje spriečavao, nu i to bi rado podnigli bili, da nam nije bilo proći »vražjim putem«. Od nas pak do glavice pružilo se sedam pećina na 100 metara daleko, 6–8 metara široko, koje su

medjusobno razstavljene i pune oštrica kao noževa. Stali smo i gledali, kuda ćemo, nu u zahman sve naše mudrovanje; ne mogosmo napried, dok nije došao lugar i pravac nam označio.

Hvatajući se o pećine, stupasmo od kamena na kamen, ne gledajući pri tome ni desno ni lievo, već ravno preda se. Kad smo minuli šestu pećinu, odlanu nam pri duši, jer stigosmo do sedme i time zahvatismo plješivu tjemenicu Velikoga Risnjaka. Stojsmo 1538 m (4834') visoko. Tu je vjetar tako ojačao, da smo se morali uprieti čvrsto nogama, da nas ne prevali.

Najviša tačka Velikoga Risnjaka pećina je 8 m duga, 3 m visoka, 4 m široka. Pod ogromnim kamenom nadjoh trobojnicu, koju zadnji put ostaviše Čabranci, posjetiv Risnjak sa planinarima. Odmah sam ju izvukao, na štap nataknuo, da se vije u slavu sretna ulaza. Pod tim je kamenom sakrivena i staklenka, a u njoj smotan papir na kojem su ubilježena imena svih onih, koji se 5. kolovoza uzpešne na Risnjak. Taj dan uraniše Čabranci, te nas pretekoše i dok smo se uzpeli, već se tu pjevalo i nazdravljalno. Malo po malo zahvatismo i mi glavicu, a kad se je pojavio upokojeni starina Šloser, pozdraviše ga sa gromkim živio i slava. Ovaj se dan na Risnjaku pjevalo i veselilo, a prvi put nazdravilo s ove visine miloj našoj domovini. Bijaše nas toliko na glavici, da smo se jedva smjestili, a kad je prvi uzhit minuo, spremio se svaki na svoj kraj. Jedni se pribrali oko barila, što su Čabranci sa sobom ponieli, kao pčelesko medo, drugi opet sjeo na pećinu i navijao dvozor ili dalekogled, dočim su pridošli neuztrpljivo čekali, da se naraje dalekim vidikom. Jednomu bijaše u ruci ura ili aneroid, drugomu opet toplomjer; ovaj se pružio po cvjetnom onom sagu, da počine, a onaj se pustio niz pećine, da sabire bjelolist, gorsku ružu, zvezdan i druge alpinke. Poslije posjedasmo svi, da jedemo, da tielo okrije pimo, nazdravljajući zanosne zdravice i pjevajući žarke domoljubne pjesme

Nu danas bijaše drugčije, niti toliko družtvo, niti tako povoljno vrieme. Bura je tako brijala, da smo se kabanicama ogrnuli, a šešire povezali, da ih vjetar ne odnesе. U 8 i po sati pokazivao mi toplomjer na suncu 7° C., bijaše nam dakle studeno.

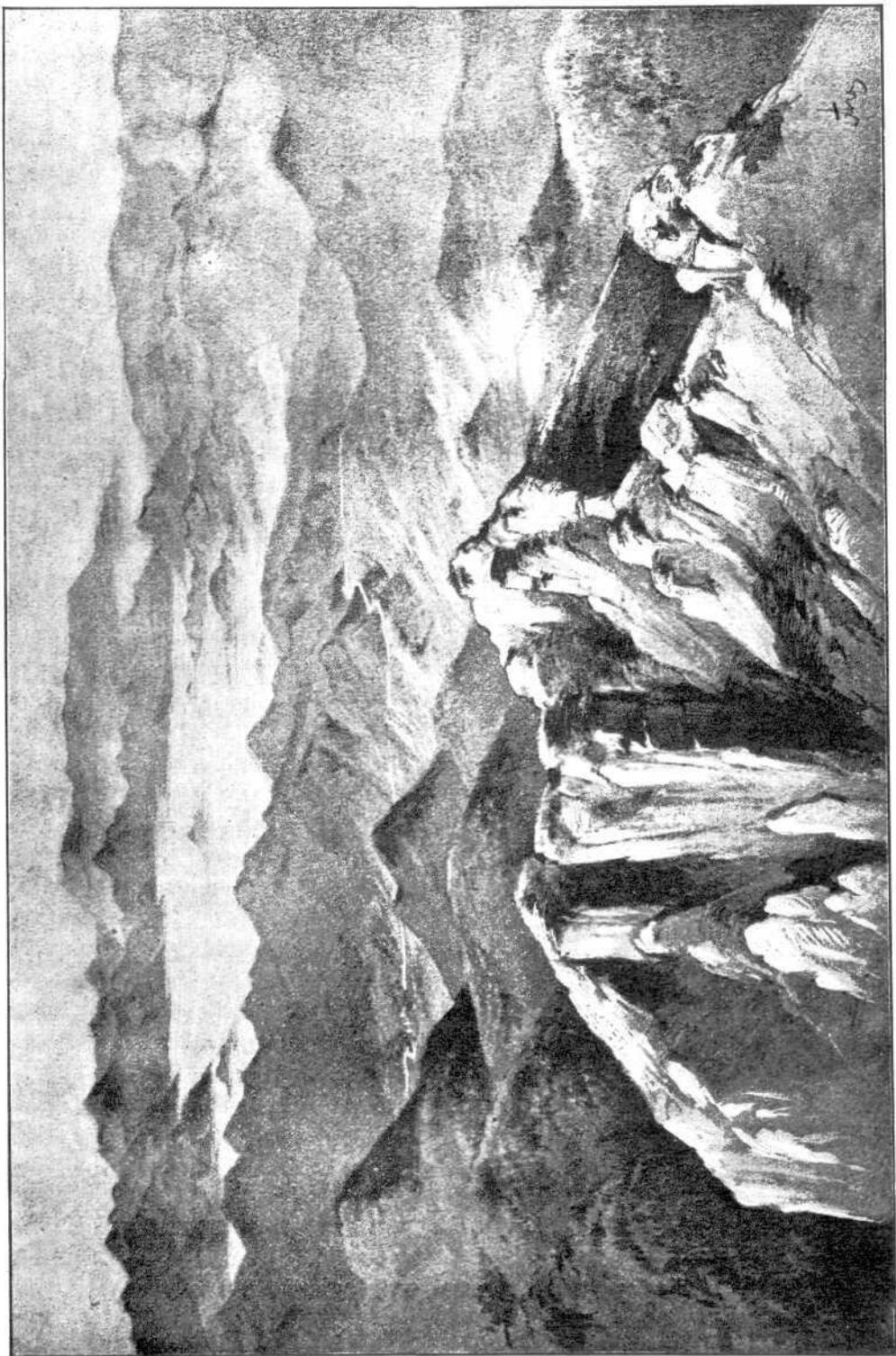
Prostor na samoj tjemenici zaprema 3—4 četvorna metra i zarasao je debelom travom i alpinskim biljem. Od ovdje padaju pećine prama podnožju tako strmo, da im kraja okom ne možeš segnuti, a pokrivene su gustom šumom crnogorice u koju čovjek do sada sigurno nije stupio.

Veliki Risnjak zanimiviji je od Maloga; tako strašna vrha nema valjda nigdje u domovini. Najviše pećine zaokružile mu se u premjeru od 2 -300 m, a dva puta se tako duboko izšupljile. U utrobu ponikve padaju skoro osovno, stvarajući stiene gole, golcate strašno raztrgane i razklimate. Dno je puno survina, preko kojih se nikako i nikada ne bi dalo proći. I Veliki Risnjak šupalj je u utrobi, a ta je ponikva svakako postala uslied potresa, kao što postaju i danas na krasu uvale, ponikve, dolci, drage, dražke, provalije, ponori, propasti i bezdna. Rubom su pećine izprebacane, nu ipak bi se njimi dalo proći, a turistu bi u tome pomagala klekovina i smričina.

Grozno je u tu ponikvu pogledati, koja nam odaje borbu izmedju života i smrti i slikovito nam predočuje propast svega, što je bura onamo strovalila. Kada ju zagledaš, kličeš od čuda, prizoveš druga, da se s tobom čudi, nu u onaj se mah odvraćaš, kad si zirnuo u užasnu joj dubljinu.

Koliko mi je poznato, uzpeo se prvi na Veliki Risnjak g. 1825. dr. J. Sadler, bivši pristav peštanskog muzeja, kojega je u Hrvatsku poslao ugarski palatin, da prouča naše Primorje. Sadler je marljivo biljario ne samo u Gorskem kotaru oko Mrkoplja, Lokava, Delnice, Fužine, Mrzle vodice i Crnoga luga, već i na Risnjaku. Sam o tome nije pisao, već je njegove bilježke upotrebio dr. August Neilreich, pišući svoje djelo o hrvatskoj flori. *)

*) »Die Vegetationsverhältnisse von Croatiens.« Wien, 1868.

POGLED SA VELIKOGA RIŠNJAKA NA JADRANSKO MORE I VELEBIT.

Od godine 1825 do 1869 ne bijaše na Risnjaku botaničara, kad ga je posjetio Tirolac Tomo Pichler, sabirući na njemu biline za nekoje botaničare. U koje doba bijaše Pichler na Risnjaku, nije mi poznato, nu jer nam spominje u cvjetu jedan jaglac, bijaše to svakako mjeseca lipnja ili možda koncem svibnja.

Godine 1876 u mjesecu srpnju uzpeo se na Risnjak dr. Vince Borbaš, profesor iz Budimpešte, kojemu je pošlo za rukom, da je našao i nekoje nove biline, (*Pedicularis verticillata*, *Epilobium Pseudo-trigonum* itd.).¹⁾

Od hrvatskih botaničara prvi je posjetio Risnjak 14. srpnja F. 1877 Ljudevit Vukotinović, uputiv se iz Lokova u Mrzlu vodicu, a odavle Suhom Rječinom kroz Medvedova vrata u Smrekovac.

Vukotinović našao je od riedkih bilina *Aquilegia viscosa* (u Primorju na Suhom vrhu i Obruču), *Laserpitium verticillatum* i *L. marginatum*, dve koli riedke, toli značajne biline za alpinsku floru, nadalje *Saxifraga lasiophylla* koje ima i na Velebitu.

Iste godine, a 17. srpnja zaputio se preko Suhe Rječine na Risnjak Stošić ml. bivši profesor na Ricci, te je svoj put i opisao.¹⁾

Ja sam na Risnjaku u tri puta ubrao mnogo bilina, te sam sa alpinskom mu florom upoznao i tudje botaničare.²⁾ Profesor Stošić i ja bijasmo prvi, koji smo Risnjak i okolicu mu proučili i sa malakoložke strane te našli za našu faunu ne samo novih forma, varieteta, već i novih vrsti. Vriedno je znati, da obični vrtni puž *Helix pomatia*; *Weinbergschnecke* i na Risnjaku živi, a našli smo ovu vrst i na Velebitu u Lici.

Prekapajući medju kamenjem, mislio sam, da će naći kojeg zareznika, ali ne nadjoh ništa. Od lepira jedini je i u ovoj visini lepršio *Erebia Tynndarus*. Inače bijaše sve tiho, samo bi tu za Alpe značajnu tišinu prekinuo koji kamen, kotrljajući se niz strmi obronak, koji je takovim kamenjem, ali i velikim survinama, sav posut. Ovuda se ne bi usmijelio ni najodvažniji turista, jer se na južnom i zapadnom obronku i ovdje kamenje jako troši, tu se brieg najviše i ostrmljuje.

Zureći u daljinu, iznenadi nas neobičan glas, a kad okomismo glave, zagledasmo u oblačnim visinama orla, koji je zrijući na nas, plovio i kružio zrakom. U koliko je nama poznato, gniezde se orlovi u Gorskom kotaru na Risnjaku, a možda i na nepristupnim stjenama Snježnika, jer smo u njegovoј blizini našli pero, koje je orlu izpalо iz krila. Stajasmo do 5000' visoko, nu oro digao se daleko više i napokon zamako medju oblačine. Risnjak vredno je posjetiti i radi njegova vidika, koji se pred tobom širi na sve strane.

Zapadno gledaš Istriju, cielu Učku goru sa Velom Učkom (Monte Maggiore). Vidiš drevni grad Kastav, Veprinac, Volosko, Opatiju, Iku i Lovran. Čim su kuće dalje, tim su niže, dok se ne snize poput drvenih kućica, s kojima se igraju djeca. Tu i tamo su kućice razsute, kao na čistu guvnu pšenica-bjelica.

Šumoviti i mrki briegovi crnogorice zatvaraju vidik na more; prema Voloskomu gledaš ga samo jedan komadić, što se u daljini srebreni poput traka. Vidiš poluotok Kostrenski, seoce sv. Kuzme više Bakra, otoke Krk, Cres i Lošinj i mnogobrojne školje i školjice, što se u moru biele poput galebova.

Dok smo na Risnjaku boravili, duvala je bura neprestano, i zrak tako razhladila, da je prof. Stošić navukao rukavice, dočim sam ja morao tvoriti toplinu trenjem. Sugurili smo se pod velike pećine, da se još vidikom nasladujemo. U 9 i ³ pokazivao mi

¹⁾ Zur Flora des Risnjakberges in Croatiens. Oesterr. botan. Zeitschrift. Wien, 1880, str. 329—331.

²⁾ M. Stossich: »Excursione botanica sul monte Risniak in Croatis.« Glasnik naravoslovnoga društva u Trstu 1877, knj. III., str. 506—513.

³⁾ D. Hirc: »Zur Flora des Risnjak.« Oesterr. botan. Zeitschrift Wien, 1880, str. 292—297. i: »Zur Flora des croatischen Hochgebirges.« Oest. bot. Zeitsch. 1886., str. —7 (posebnoga odtiska).

UGLJARI I DUGARI u GORSKOM KOTARU.

toplomjer $11\cdot8^{\circ}$ C. U 10 sati krenusmo na put i stigosmo za četvrt sata na livadu Maloga Risnjaka, gdje mi je topломjer u hladu pokazivao 13° C.

Kad smo se vraćali, namjerih se uzput na dva bezdna u kojima se svjetlo gubi odmah u početku. Jedan je bezdan od drugoga udaljen 3 m i zarasao šikarom; čovjek bi s neopreznosti ovdje lahko nastradao. Prošav prvim briegom, počeo nas moriti glad, a k tomu nam sile sve više i više malaksale. Prof. Stošića slomio je put do kraja, ali su i meni od prijašnjih napornih puteva i dvostrukе lažnje na Risnjak sile slabile. Prijatelj Š. pohitio naprije, da nam spremi sočan objed, a do 11 i po dodjosmo i mi pred kolibу. Poslje objeda ponesosmo pred oganj naše bielce (gunjce) te polegasmo. U 12 i po pokazivao mi topломjer na suncu 22° C.

Razgovor smo na skoro prekinuli i zaspali, štono rieč, kao zaklani. Što su perine, što uzglavci, prama krevetu, što nam ga spremila priroda! To će reći sladko spavati, pa bila pod tobom pećina, a pod glavom mjesto jastuka panj ili baš i kamen. U 3 sata se probudisмо, nu kad tamo, manjka nam u družtvu Š. Ustanem, gledam lievo, gledam desno, ali Š-a nema i sad sam se uplašio, nije li možda nastradao. Tražeći, nadjem ga u hladu jedne bukve, gdje je tvrdo spavao.

Prije, nego na put krenusmo, imao sam još razgledati jednu prirodnu satvorinu, duboku ponikvu iza šumarske kolibe. Ta je ponikva nekoliko stotina metara duboka i široka) okružena ogromnim vapnenim stienama, kojima se slojevi nasлагаše jedan vrh drugoga, poput osovnih zidova. Na okolo mrgode se smreke, sa kojih je mnogi vihar strovalio u dubljinu i onđe je zasulo i satrlo odvaljujuće se kamenje. U ovoj ponikvi ima u dubokoj jednoj škrapi, i vječna sniega, kamo sunčani traci nikada ne dopiru.

Kad sam sa planinarima ovdje boravio, uzmanjkalo nam vode, nu dva se momka odmah javiše, da će doneti sniega i raztopiti ga kraj vatre. Strminom, a preko tora i obora, smjelo i odvažno, spustiše se u ponikvu, gdje su sniega nakopali i naskoro se povratili.

Okrijepljeni i ojačani, krenusmo na put, botanizirajući ili sabirajući jagode, kojih bijaše mnogo, dočim su maline tu puno riedje, nego li na Velikoj Kapeli ili Velebitu, gdje smo od njih našli čitave šume.

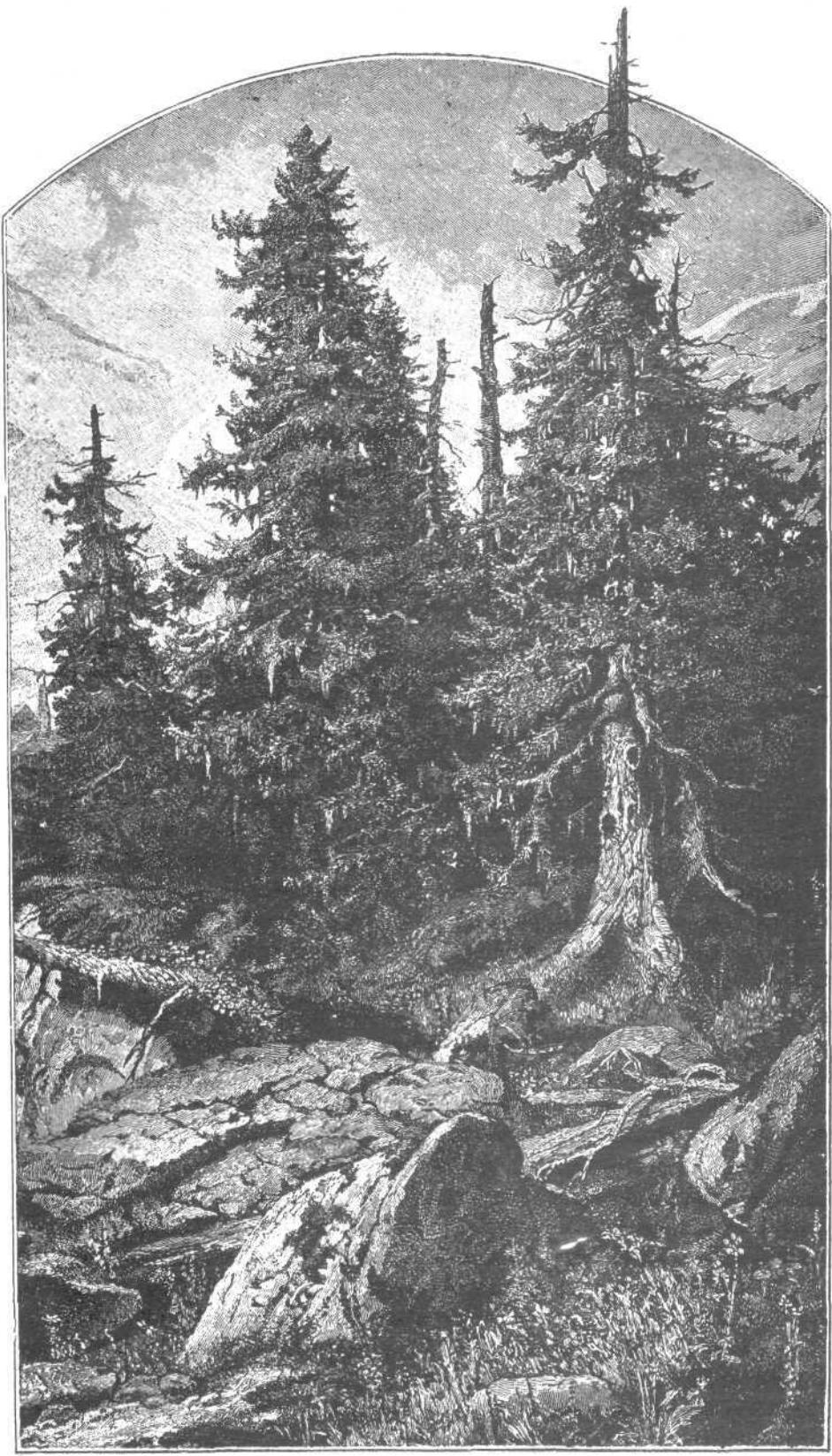
Nije dugo potrajalo, kad očutismo, da nas sile ponovno ostavljuju. Pod koljenima natekle mi žile tako; da sam se jedva micao, a sa strane tlačila me cipela, da sam ju morao izrezati.

U 6 sati prispjesmo na vrelo »pod kladom, t kraj kojega teče Biela vodica, i tu smo žedni pali, kao Beduini usred pustare u bujnu oazu. Iz vrela od 10° C., napismo se sladko gorske vode i tako odmarajući, dočujemo glas neobičan u planinama. Došav u pitomu Liesku, zagledasmo govedara, koji je, poduprv se nogama, trubio u rog, da planina odjekuje. Sa svih se strana kupile oko njega krave, a za njima došli i mladi volari sa djevojkama. Krave se sbile, najstarija stala na čelo ciele čorde, a za svakim stadom, govedar sa dvojnicama.

Oko sedme ure, evo nas u Bieloj vodici, gdje nas šumar željno čekao i onu večer lukulski počastio. Drugi dan u 7 sati u jutro krenusmo pješke u Mrzlu vodicu. Došav do seoca Zeline, uživasmo veličajan pogled na Bjelolasicu i ostale visoke briegove i planine.

Mrzla vodica leži uz cestu lujzijsku, a 859 m nad površinom morskog, uklopljena medju briegove crnogorice. Iza pučke škole na brežuljku leži sdeno vrelo, od kojega je mjesto dobilo svoje ime. Ovamo podjosmo, da mjerimo temperaturu (11° C.) i da se nasladjujemo vidikom na Risnjak, što se otvara izmedju Tisovca i Vučje šije.

Mrzlu vodicu protiče jak potok Mala voda, koji izvire u gorskom kraju Mrzlici ili Mrzlim dolcima. Voda je na vrelu tako sdena, da kad ju čovjek gutne, sav protrne, štono rieč, u moždjanima ga zazebe. Takovu vodu ljubi manjak (Cottus gobio), pastrva

POD VELIKIM RISNJAKOM.

(*Trutta fario*), frilja (*Phoxinus laevis*) i klen. Podneblje je u Mrzloj vodici oštro. Trešnje i jagode dozrijevaju tek početkom kolovoza, grah-pritkaš (kolčenjak) tu ne raste, niti uspjeva kukuruz ili vinova loza. Grašak je mošnjićao tek ovoga mjeseca, osim toga siju ječam, zob, merlin (mrkvu), sade repu, kupus i krumpir.

13. kolovoza u 7 sati u jutro, pokazivao mi toplomjer 16° C, u 2 sata 22° , u 8 sati u večer 13.8° C.

Kuće su i ovdje od kamena gradjene, sindrom pokrivene i pred svakom je skoro mali cvjetnjak, gdje je cvao, kao obljuhljena krasnica pitomi mak i ugledno trandovilje (*Althaea rosea*). U šumama ima divljači, naročito srna i medjeda, kojima je postojbina u šumovitom Tisovcu.

Iza pučke škole vide se i zapušteni rudokopi, a ima i humaka od troske i željezne rudače.

Čuveni naravoslovac i etnograf Baltazar Hacquet, koji je pod konac prošloga veka putovao i Gorskim kotarom, video je te rudokope, gdje su kratko vrieme prije njegova dolazka u gori našli željeznu rudaču, koju su tamo i kopali. Po njemu znamo, da obstojaše tu grnilo i talionica, nu željezo bilo je krhko, a vlastnik te rudokopi nevježa.*

U Mrzloj vodici smo prenoćili, a drugi dan pošli pješice preko Srednjega jarka u Lokve, da u našim sobicama odpočinemo i da uredimo dnevnik i sabrano gradivo.

Po treći put uzpeo sam se na Risnjak sa prof. P. iz Trsta i velikim prijateljem botanike g. S-om iz Beča. Dodjoše u Bakar iz Opatije, odkuda krenusmo najprije u Delnice, da tu posjetimo Jezero, gdje je mnoga riedka bilina porasla.

Kada tudji botaničari zadju u našu botaničku baštu, tad su u sabiranju bilina sliepi: svaka im je trava skoro nova, jer bila i obična u njihovim krajevima, ipak je promjenjene spolašnjosti. Tako je i S. mislio, da mora imati svaku biljku, pa porasla ona i na pogibeljnim mjestima. Počeo se propinjati, hvatao se rukama, upirao nogama, da se dokopa jedne runjike (*Hieracium*), ali evo nesreće, odvali se jedan kamen i udari ga u bedro desne noge. Pao je i dugo se nije mogao pridići, a na povratku od Jezera do Delnica išli smo gotovo tri sata.

Od ovdje se uputismo poslije podne preko mrke šume u Crni lug i tu smo u gluhoj gori zašli. Mjesto da smo pošli starim putem, udarismo novim nekim kolnikom i u šumi se izgubismo. Već se mrak spustio bio, kad smo razabrali, da smo zabludili.

Zvali, dozivali, ali nigdje božjega stvora i već smo htjeli, da se vratimo, kad začusmo tovarna kola, i sbilja došli drvari, te nas uputili, kuda nam je poći, da dodjemo ne u Crni lug, već u Lokve. I tako bilo. A samo mjesecu, tomu vjernomu pratiocu i na kopnu i na moru, imali smo zahvaliti, da smo živi i zdravi oko desete ure u noći došli u Lokve i gostioničara iznenadili. Ali je borme i on nas iznenadio, kad nam reče, da nema ništa za večeru, jer da smo došli prekasno.

Drugi dan u jutro krenusmo iz Lokava u Bielu vodicu preko kamena vrha, koji je zarasao nizkom, grbavom bukvom. Dodjosmo na gorske laze u šumi crnogorice, gdje nas je kriepio onaj gorski, osobiti zrak, osviežavajući nam cielo tielo. U kraju Zaturine, koja je puna dolaca, iznenadila nas *Telekia*, najuglednija bilina iz familije Composita u Gorskem kotaru. Svojim zlato-žutim cvjetom zaokupila je dolce i njihove obronke.

Nikada nisam tako putovao, kao ovaj put sa prof. P. Taj čovjek nije išao, nego trčao, tu i tamo tako brzao, da sam ga jedva sledio. Ovdje bi odkinuo običnu biljku, onđe prošao kraj riedka cvjeta, a uz to bijaše pun šale, kao šipak košćica.

Iz Biele vodice otišli smo u 9 sati, a u 12 bijasmo već u Smrekovcu, prevalismo dakle taj daleki i strmi put za tri sata. Želio sam, da ovdje odmorimo, ali ne da profesor, i za po sata krenusmo prama Risnjaku.

*) Hacquet: »Oryctographia Carniolica oder physikalische Beschreibung des Herzogthums Krain, Istrien und zum Theil der benachbarten Lander.« IV. Theil. Leipzig, 1789., str. 37, 38.

U 3 i po smo sa Risnjaka otišli, a u 4 sata i 5 časa bijasmo već u Smrekovcu pred kolibom, gdje nismo ni odmorili i već je profesor gonio napred. Gledao sam ja, gledao lugar, ali takova prirodnjaka nisam nikada vidio

Došav pod Mali Risnjak, ni da bi dahnuo, već trči odmah uzbrdice prama Velikomu Risnjaku, dočim sam ja ostao na podnožju, da sabirem bilje i da proučavam floru, što točnije. Ubrao sam i ovaj put mnogo bilina, kojih prije nisam našao, a za našu cvjetanu i jedan novi žabnjak (*Ranunculus gracilis*).

Kad smo pošli iz Smrekovca, rekoh profesoru, da valja malo dulje počinuti i što založiti, pa kad me je i lugar podupro, stane kraj jedne pećine i reče lugaru, da izvadi jelo. Ovaj skine torbu, a ja željno čekao, da se nahranim, nu kad tamo, izvuče samo hljeb kruha. Da ne bijaše lugara, ostao bio kod suha kruha i vode, jer smo ono malo vina izpili bili. Masiv se rukom u džep, izvadi komad slanine, pa ju ponudi i profesoru, koji ju je sladko jeo i liepo se zahvalio. Vidio sam, i poslije se osvjedočio, da profesor nije turista, a k tomu da je škrtica i nikada sa takovim čovjekom ne bi putovao. Dok bijasmo u Lokvama, htio sam, da trošak za hranu podielimo, nu on mi uzvrati, da nije nuždno i da je jelo već naručio, akoprem to nije učinio. Treba znati, da bijaše u ovim krajevima posve nepoznat, pa me još prije dolazka zamolio, da mu budem na ruku, nu kad tamo, on mi je trud moj nagradio trkom i - gladom.

Vraćali smo se preko Suhe Rječine na Mrzlu vodicu, a odavle pošli u Lokve.

Kad smo krenuli voznikom iz Smrekovca, odosmo za malo na desno, pa onda uzbrdice preko kraja, što zovu O š t r o, odkuda putnik uživa neobičan pogled na Mali Risnjak. Podjosmo zapadno i evo nas na »*M e d v e d j i m v r a t i m a*,« što leže 1285 m visoko, odkuda zagledasmo more i Kvarnerske otoke.

Medvedova vrata stvaraju horizontalne stiene 8—10 M duge, 2 m visoke, kuda prolaze medjedi, ali i ljudi sa kolima. Od ovdje vodi kolnik na Jelenje, a staza nizbrdice prama Suhoj Rječini.

Bijaše vrieme košnje i sav je zrak mirisao od pokošena sieni. S jedne su strane kosili, s druge ležahu polusuhi ili suhi odkosi. Žene su sieno grabile i plastile, mužkarci ga u stog zbijali, dočim su se djeca veselo naganjala, a žene i djevojke iza voza pjevale,

Sva dolina bijaše živa, tek pod večer umukne buka, kad se kosci spreme u daščare, da onđe prenoće i snom se okriepe.

Tko putuje šumama Gorskoga kotara, susreta tu i ugljare i vidi njihove ugljenice, na kojima pale drveni ugljen. Gledao sam često, kako sa strma briega dovažaju potrebita drva saonicama. Ugljar sjedne s prieda, upravlja rudom i spušta se nizbrdice. Kad je drva stovario, oprti saonice na ledja i nosi ih opet uzbrdice.

Dobar poznavalac ugljara, a slikar ovoga djela, Vaclav A n d e r l e opisuje ih ovako:*

»Jedva što je topli, primorski vjetar raztopio snieg, što je punih šest mjeseci pokriva obronke Gorskoga kotara, jedva da su se prvi ružičasti cvjetovi kukurieka i bliedo-žuti vjenčići jaglaca iznad bukova šušnja pridigli i tek što je zima izumrla u proljeću: vrvi na primorskim planinskim putevima, odjekuje od mora jednolična pjesma muža, žene i djece: Ugljari iz Primorja dolaze u šume Gorskoga kotara.

U goru ponesu kotao za palentu, palentar, škrinju sa ruhom, košare, barilce ili lodricu za vodu, pa se nude gospodaru, kojeg već od prije poznaju. Glede plaće i ciene za kuruzno brašno, koje skupo, a kădkad i lošo primaju od gospodara, sporazume se naskoro. Obskrbe se sa živežem za jedan tjedan, a onda hajde u goru, koja kao uspavana, opet oživi od primorske pjesme. Najprije si sagrade kolibu od trupaca i stupova, a potrebite daske — podškornice, prinesu iz piljenice. Poslije odabere »p o g l a v a r« sgodno mjesto usred »revira« takozvano »k o p i š t e,« gdje će paliti ugljen.

*) Oesterreichische Forst-Zeitung 1890, br. 366.

Kod ognjišta zabiju dva stupa, pričvrste na nju tanku dasku, po kojoj planinkinja tri puta dnevne batom udara, pozivajući ugljare k objedu.

Još si spreme lahke saonice, grablje, lopate, a ujedno valja misliti i na vodu, jer je nestasica njezina u onim vapnenim krajevima velika. U dubokoj škrapi ili ponikvi potraže snieg, pokriju ga šušnjem, čuvajuć ga tako od topline, a kad treba, tope ga uz vatru na daski i piju.

Obskrbiv se svim potrebnim, krenu na posao. Na kopištu naslaže najizkusniji ugljar (palir) cjepanice, koje drugi granjem i zemljom pokriju i sada se drva zapale, pri čemu valja paziti, da se cjepanice ne upale, već da se samo smude. Ugljen voze na Rieku, u Bakar, Kraljevicu, gdje su veliki magazini, a odavle ga krcaju u »tragethima« za Jakin, Chioggiu, Mletke i dalje.

Život naših ugljara pun je poezije, kao i znoja, muke i truda. Muče se od uranka do mraka, muče preko noći, a koji spavaju, krše si kosti na tvrdoj zemlji. Danas ih ubija žarko sunce, sutra ledena bura ili ciča studen, oluja, prašina i kiša, nu oni su ipak zadovoljni, što mi odaje njihova pjesma.

Nikada nisam čuo ugljara da kune, pa ni onda, kad sam ga našao u zategloj kiši, gdje se gušio u gustu dimu. Upitav kojega, kako mu je, odgovorio bi: »A dobro, gospodine, samo kad Bog da zdravlje i palentu!«

Svagdanji im je kruh palenta, koju si kadkad zaslade prženom slaninom, a jedu i kupus, krumpir, slani primorski sir, kapulu (luk crljenac), a u blagdan i malo pršuta (šunke). Nadju li u šupljoj bukvici ili »pušini« pubove, uguše ih dimom i izpeku na ražnjiću.

Na dva panja polože dasku, posjedaju po kladama i ručaju zajedno, osim onih, koji su na kopištu.

Nedeljom i na blagdane silaze u selo, da se pomole Bogu. Ranom već zorom oživi planina od djevojačke pjesme. Kasnije dolaze mužkarci, koji poslije mise obračunaju sa gospodarom, prime brašno, popiju sa drugovima čašu vina i opet se vraćaju u visoku planinu do svoje ugljarice....

U Bakru, Kraljevici, u Novom i Senju veliki su magazini, u koje se svaža ugljen iz Gorskoga kotara. Prema zadnjem izvještaju trgovačko-obrtničke komore u Senju od god. 1891., dovezeno je u ova mjesta 8,254.160 kg ugljena, a u sam Bakar 3,773.560 kg, dočim su god. 1892. dovezli 7,968.110 kg.

Kako se gora po malo gubila, otvarao nam se vidik na bujnu i zelenu dolinu, što zovu Suha Rječina. Visoki briegovi zarasli sa bukvom, dalje prekrasnom brezovom šumom, a prama Mrzloj vodici crnogoricom.

